

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
UNIVERSITATEA “DUNAREA DE JOS” GALATI (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI, CENTRUL DE EXCELENȚĂ PENTRU
STUDIUL MINORITĂȚILOR TRANSFRONTALIERE (ROMANIA)
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE SOCIALĂ “PROMEMORIA” (МОЛДОВА)
КАСН-ОНМУ: ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ КИТАЮ (ОНМУ)
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
KAUNAS REGIONAL STATE ARCHIVE (LITHUANIA)**

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ,
МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ**

Збірка наукових праць

Одеса–2019

УДК 39(477.7)(063)
ПЗ2

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Одеського національного морського університету
(протокол № 10 від 24.04.2019 р.)

Відповідальний редактор:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент (Київ)
Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Єнаке Дж., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Котляр Ю. В., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Кушнір В. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса)
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор (Київ)
Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор (Київ)
Петренку А. доктор історичних наук, професор (Кишинів, Молдова)
Савельєва І. В., доктор економічних наук, професор (Одеса)
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор (Миколаїв)
Тулуш А.-В., доктор історії, професор (Галац, Румунія)
Тюрменко І. І., доктор історичних наук, професор (Київ)
Молдован С., доктор історії, професор (Бухарест, Румунія)

Редактори-упорядники:

Гогуленко О. П., Дзинглюк О. С., Кваша Т. Г.

Рецензенти:

Савченко В. А., доктор історичних наук, доцент (Одеса)
Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса)

Позиція редакції може не збігатися з думкою авторів. Усі права
застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

ПЗ2 Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та
релігійний виміри : збірка наукових праць. Вип. 7 / відп. ред.
М. І. Михайлуца. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 608 с.

ISBN 978-966-289-275-8

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України та Подунав'я у різні періоди та епохи, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам, мовознавству тощо. До збірки увійшли матеріали VII Міжнародної наукової конференції та круглого столу "Мова, Церква, Герої: проблеми та досвід на шляху до євроінтеграції", що відбулися у м. Одесі 17–18 травня 2019 р.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю від минулого до сучасності.

УДК 39(477.7)(063)

ISBN 978-966-289-275-8

© Одеський національний
морський університет, 2019

туристичними ресурсами вважаємо доцільним вважати Одеський регіон зі значним туристично-рекреаційним потенціалом – що зумовлений наявністю певних можливостей та ресурсів, які можуть бути використанні для розвитку туристичної та рекреаційної діяльності [3]. При раціональному їх поєднанні та дбайливому використанні стає можливим розвиток внутрішнього туризму, розкриття унікальних туристичних ресурсів та підвищення соціально-економічної ефективності реалізації даного потенціалу регіону.

Джерела та література:

1. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. (зі змінами)
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
2. Тепле місто. Платформа. URL: <https://warm.if.ua/>
3. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія. За заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ. 2016. 262 с.

УДК 94(477):908

МИКОЛАЇВ І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ

О.В. БОБІНА,

канд. іст. наук, доц.,

Національний університет кораблебудування

імені адмірала Макарова

(Україна)

Південні міста України, що постали під час завоювання і активної колонізації Північного Причорномор'я Російською імперією були особливими в багатьох речах. Особливу специфіку місту надавав етнічний склад населення. Так наприклад, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. найбільша кількість європейських євреїв мешкали у Варшаві та Одесі. Зрозуміло, що незвичайний мікс руської адміністрації, єврейського міщанства, інтернаціонального робітництва і українського оточення створювали особливу атмосферу, культуру, ментальність міста. Можемо через цей маркер етнічності, визначити особливості Миколаєва, Херсона, Катеринослава (Дніпро), Єлизаветграду (Кропивницького), Одеси, менших міст – Олешків, Балти, Голти, Бірзули, Вознесенська, Акермана та інших. За часи мирної незалежності України (1991–2014) відбулось відродження

того, що називається національна ідентичність. Найактивніше ці процеси відбуваються серед європейської, болгарської, азербайджанської, вірменської громади. За останній десяток років з'явилося кілька праць, присвячених історії єврейської громади Миколаєва. Автори, В.В. Щукін, А.Н. Павлюк та інші показали особливу атмосферу, яку створювали європейські торговці, ремісники, інтелігенція Миколаєва. Ми поставили питання: «А чи було щось українське в місті? Чи були сфери українського життя в місті? Як формувалась «українскість» Миколаєва, за допомогою чого?».

Сучасна краєзнавча історіографія не виділяє український контекст миколаївської національної ідентичності. Маємо гарні праці про євреїв і болгар міста. Ряд замальовок про інші етнічні групи. Радянська історіографія наголошувала на інтернаціоналізмі, що теж мав підґрунтя. В сучасних популярних виданнях мало знайдеться інформації про українські сюжети в історії Миколаєва.

Перший факт українства в Миколаєві припадає на 1832 р. Цього року типографія Чорноморського гідрографічного депо надрукувала українською мовою невеличкий твір «Микола Коваль» («Малороссийская повесть нынешнего времени»). Автор – мешканець Одеси Микола Венгер. На жаль, не знаємо реакцію читачів на твір. Після цієї події ми не знайшли більше нічого українського в Миколаєві, аж до кінця XIX ст. В 80-ті рр. XIX ст., або за іншими даними в 1898 р., у місті існувала «Інгульська громада» – гурток українців. Ці відомості нам подає М.Д. Лагута (1895–1937) – миколаївський краєзнавець, студент Одеського університету в 1916–1917 рр. Важливим українським явищем, або, як на той час називали, «малоросійським» феноменом, стала перша опера «Катерина». Її написав М. Аркас (1852–1909) в 1892 р., а прем'єра відбулась в 1900 р. Є відомості, що він підготував до друку збірки народних пісень (1879, 1890). Діяльність М. Аркаса була тісно пов'язана з Одесою. Він навчався в одеській гімназії та університеті. А діяльність одеської «Просвіти» була взята за зразок для Миколаєва. Таким чином, перша хвиля «українізації» Миколаєва пов'язана з М. Аркасом і діяльністю «Просвіти». У вересні 1906 р. створюється гурток прихильників українства. В лютому 1907 р. створено «Просвіту». Ідеологом і рушієм «Просвіти» став М. Аркас. Діяльність «Просвіти» в 1907–1924 рр. формувала основи і підстави українства в Миколаєві, формувала і фіксувала думку про існування українців в місті. Наведемо лише перелік основних заходів організації, що оголошувались в Миколаївській газеті (рос. «Николаевская газета»). В 1907 р. стрімке зростання «Просвіти». Протягом року Микола

Аркас на засіданнях читав свою працю «Історія України-Русі» (рос. «История Украины-Руси»). Читання продовжувалось і в 1908 р. Вперше в Миколаєві прочитані реферати з української тематики: П.Ф. Андрущенко «Хто ми, що ми, і чого нам треба» (рос. «Кто мы, что мы, и что нам нужно»), І. Воля «Індивідуальні риси української культури» (рос. «Индивидуальные черты украинской культуры»), С. Шелухін «Назва Україна» (рос. «Название Украина»). Невідомий лектор прочитав реферат «Українська мова» (рос. «Украинский язык»). Постійними стали заходи, присвячені роковинам народження і смерті Т.Г. Шевченка – молебні, пам'ятні вечори. З 1909 р., після смерті М. Аркаса, миколаївці добрим словом і молебнем згадували і його. 13 жовтня 1907 р. в газеті вперше московсько-руською абеткою було надруковано оголошення українською мовою про збори товариства «Просвіта». Самими поширеними і популярними формами роботи стали танці, сімейні і літературно-музикальні вечори. Новий – 1908 р., почався для «Просвіти» досить тривожно. Миколаївські газети обговорювали розкол в організації (19.02.1908). Вперше миколаївська газета дала визначення «Просвіті» – «ніколаевский кружок любителей малороссов» (20.04.1908). У цьому році розширились сфери діяльності українців. «Просвіта» затвердила шість стипендій для учнів (20.04.1908), відсвяткувала день народження М.В. Гоголя «картинками» із «Сорочинського ярмарку» на міському бульварі, вперше почала ставити п'єси. В 1910 р. проведено перший український костюмований бал. У липні на схилах р. Інгул, на міському бульварі проводять культурно-розважальний вечір. На стипендії учням виділяється 400 рублів. Завершується рік важливою подією – «Просвіта» переходить в нову будівлю. Там вона буде розміщуватись до 1924 р. З 1910 р. всі оголошення від організації подаються українською мовою (транслітерацією). В 1911 р. крім традиційних заходів, які проводились українцями, з'являється нова тема. С.Ю. Гайдученко (1866–1922) – юрист, суддя першої дільниці м. Миколаєва, гласний міської думи, випускник одеського університету, активний діяч «Просвіти» – підняв питання про необхідність встановлення пам'ятника Т. Шевченку. Протягом року це питання обговорювалось на засіданнях міської думи. В газеті, вперше в Миколаєві, надрукована стаття про Т.Г. Шевченка. Міською думою, одноголосно, було прийнято рішення присвоїти однієї із шкіл ім'я Т.Г. Шевченка. У газетах, раз на рік, друкувались звіти «Просвіти». В 1911 р., за звітом в організації нараховувалось 60 чоловік (21.07.1911). Ця кількість дає уяву про кількість активних українців у Миколаєві. Але можемо говорити і про досягнення

«Просвіти» в першу «імперську українізацію». Маємо на увазі традиції українського театру. Українські п'єси ставились у Миколаєві з 1902 р. Цього року при новому суднобудівному заводі, в їдальні, відкрився самодіяльний театр. В основному, в ньому ставились українські п'єси, або вистави за їхніми мотивами. В 1908–1911 рр. силами членів «Просвіти» на сцені театру Шефера поставлено 21 п'єсу і 2 опери. Серед них відомі п'єси І. Карпенко-Карого, І. Щоголева (Тогобочний), Б. Грінченко. Українська п'єса в зросійщеному місті стала певним позитивним феноменом, на зразок чеського театральньо-лінгвістичного досвіду. Місцева преса визнавала важливість такої роботи у пропаганді українства. Пропаганда українства приводила до певних відгуків. Так, вже в жовтні 1907 р., з'явилась стаття «Беспочвенность украинства». В лютому 1908 р. перший уїдливиий фейлетон, а вже в березні стаття «Существует ли украинский сепаратизм». В 1911 р. – стаття «Украинцы – противоестественная нация». В 1910 р. – в Росії вибух великоросійської пропаганди і шовінізму. В місцевій пресі, в 1910 р., з'явилося вісім статей, присвячених західній Україні (рос. Галиции). Це такі статті як: «Новый фазис галицко-русского движения», «Положение в Галиции», «Русские дела в Галиции», «Галицкая Русь», «Преследование русского духовенства в Галичине», «О делах в Коломые», «Польская справедливость». В 1911 р. закінчується статтею «Галиция – русская страна». В статтях, присвячених т. зв. українському питанню, поняття «украинцы» подається в лапках. А звичайним терміном залишалось – «малороссы». Цікаво, що «Просвіта» на сторінках преси не коментувала такі статті.

Ми вважаємо, що долучились, несвідомо, до формування елементів атмосфери українства ресторани міста. Ресторани щоденно друкували меню, серед яких знаходимо українські назви. Так, вивчаючи меню ресторану Зоріна, бачимо: 1) борщ – «малороссийский», «зеленый с ватрушками», «со свежим бурачком»; 2) вареники – «малороссийские», «полтавские», «ленивые», «гречневые со сметаной», «с вишнями», «с творогом»; 3) ковбаса – «малороссийская», «малороссийская по-немецки»; 4) «битки по-казацки»; 5) «бигус малороссийский»; 6) «голубцы малороссийские»; 7) «севрюга по-нежински»; 8) налисники – «с вареньем», «полтавский», «волынський». Лише один раз зустрічаємо в меню назву «борщ український». Свою маленьку лепту в поширення українства в Миколаєві внесли криголам «Гайдамака» і яхта «Запорожець».

Підводячи підсумок, зазначимо, що «українського» в дореволюційному Миколаєві було мало. Але поняття «українці»,

«українська мова», «український сепаратизм» вже були присутні в громадському дискурсі. Слабкі, вони посилюються в 1917 р., коли починається черговий етап «українізації» імперського міста Миколаїв.

УДК 94(477.7)«1939»:[321.64:355]

СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ЧАСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ: ОДЕСЬКІ КАДРИ ДЛЯ ШКОЛИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ НКВС

О.І. БОНЬ,

канд. іст. наук, доц.,

*Київський університет імені Б. Грінченка
(Україна)*

Відкриття архівів партійних, державних, каральних органів СРСР докорінно змінило джерельну базу досліджень істориків часів незалежності України. Особливе місце серед цього величезного масиву інформації займають документи партійних органів, оскільки саме вони визначали напрямок розвитку держави, саме виконанням їх рішень займалися державні структури. У зв'язку із недавньою зміною законодавства і розширенням доступу до документів тоталітарної доби, особливо актуальними стали матеріали каральних органів та вищого партійного керівництва.

Серед них окреме місце займає цілий напрямок діловодства вищого політичного керівництва УРСР – «окрема папка», аналогічна як у ЦК РКП(б)/ВКП(б)/КПРС. Це найбільш секретні рішення політичного бюро та організаційного бюро ЦК КП(б)У. Для того щоб повно зрозуміти цілі і механізми дій політичного керівництва радянських часів, саме ці документи і слід аналізувати. Оскільки вони не копіювались і не надсилались та не мали строку давності для розсекречення, саме в них можна знайти справжні мотиви дій ЦК КП(б)У. Фактично існували дві паралельні «окремі теки» – політбюро і оргбюро, перша з яких була визначальною і об'ємною. Про них не було згадок у інструкціях по діловодству партійних органів [3, с. 331].

У цих документах не тільки явними стають приховані цілі дій партійних органів, а і чітко видно механізми прийняття та реалізації рішень. Особливо чітко простежується визначальний вплив